

فهرست

مقدمه	۹
فصل اول	
نجوای سالک مدرن	۱۹
سراب باخودی، سودای بی خودی	۲۹
از پشت بلوغ	۴۷
الاهیات سینوی، طنز الاهیاتی و معضل شرّ	۵۳
طنز الاهیاتی و اعتراض الاهیاتی	۶۵
آیتی بهتر از این می خواهید؟	۷۵
رفرم دینی و فرایند دموکراتیزاسیون	۸۳
سویه های معنوی و اگزیستانسیل حادثه کربلا	۹۳
مضامین اخلاقی و اگزیستانسیل قرآن (۱)	۱۰۵
روش شناسی قرآنی	۱۰۶
خطای زمان پریشی	۱۰۹
اشارهای به بحث تفقه در دین	۱۱۳
استفاده از امکانات سنت	۱۱۴
بررسی آیات سوره اسراء	۱۱۶
مکانیزم دفاعی فروید	۱۲۰
پرسش و پاسخ	۱۳۲
مضامین اخلاقی و اگزیستانسیل قرآن (۲)	۱۳۵
در قدر و منزلت معلم	۱۳۵
توضیحات تکمیلی در خصوص پدیدارشناسی	۱۳۸
تعالی یک فهم	۱۳۹
هیچ امر دیدنی شایسته‌ی پرستش نیست	۱۴۴
به نخوت قدم مگذار	۱۴۷
بر پیمان خود بمانید	۱۵۰
در مذمت کم فروشی	۱۵۳
اقسام حکمت	۱۵۷

۱۵۹.....	سیمای انسانی پیامبر(ص) در قرآن
۱۶۷.....	پرسش و پاسخ
۱۷۳.....	مضامین اخلاقی و اگزیتنسلیل قرآن (۳)
۱۷۴.....	ادامه سخن در بشری بودن پیامبر(ص)
۱۸۰.....	عدم قرابت انسان شناسی قرآنی و نگاه فقیهان
۱۸۷.....	داستان معیوب آشرف مخلوقات
۱۸۹.....	مجازاتهایی فقهی با متن قرآن منافات دارد
۱۹۴.....	گریز از کوردلی
۱۹۸.....	پرسش و پاسخ
۲۰۹.....	مضامین اخلاقی و اگزیتنسلیل قرآن (۴)
۲۰۹.....	ماجرای حجاب
۲۱۳.....	قصه زید و زینب
۲۲۷.....	درباب تهجد و شب زنده داری
۲۳۵.....	پرسش و پاسخ
۲۴۳.....	مفاهیم اخلاقی و اگزیتنسلیل قرآن (۵)
۲۴۵.....	مفهوم شفا در قرآن
۲۴۸.....	ماجرای دعا و استجاب آن
۲۵۴.....	تبیین دعا بر اساس دو نظام الهیاتی
۲۵۴.....	الهیات تنزیهی
۲۵۸.....	الهیات فلسفی
۲۶۳.....	پرسش و پاسخ
۲۷۵.....	مضامین اخلاقی و اگزیتنسلیل قرآن (۶)
۲۸۱.....	محدورات خداوند
۲۹۷.....	پرسش و پاسخ
۳۰۳.....	مضامین اخلاقی و اگزیتنسلیل قرآن (۷)
۳۰۶.....	قرآن متنی ذوابعاد
۳۱۰.....	روایتی از متن
۳۱۲.....	تسبیح موجودات
۳۱۴.....	اشارتی به بحث فقه و فقها
۳۱۵.....	کافر قرآنی و کافر فقهی
۳۱۸.....	پرسش و پاسخ

مقدمه

« باران / اضلاع فراغت را می شست... / من / دلتنگ / بودم... / تعمیر سکوت / گیجم کرد / دیدم که درخت ، هست / وقتی که درخت هست / بیداست که باید بود / باید بود / و رده روایت را / تا متن سپید / دنبال کرد.»^۱

چنانکه پیشتر آورده ام، طی پانزده- شانزده سال گذشته، در چهار ژانر طبع آزمایی کرده و قلم زده ام: «فلسفی»، «عرفانی-گزیستانسیل»، «اجتماعی-روانشناختی-سیاسی» و «دین پژوهی، نواندیشی دینی و روشنفکری معاصر».

اولین اثرم در حوزه نواندیشی دینی، پانزده سال پیش انتشار یافت، تحت عنوان «آئین در آئینه: مروری بر آراء دین شناسانه عبدالکریم سروش». از آن ایام تا روزگار کنونی، کتابهای متعددی منتشر کرده ام: «در باب روشنفکری دینی و اخلاق»، «ترنم موزون حزن»، «حجاب در ترازو»، «صدای سفر آئینه ها»، «ورق روشن وقت» و «وقت لطیف شن». در این آثار، هم به تحلیل مفهوم «روشنفکری دینی» و بازخوانی آثار

^۱سهراب سپهری، هشت کتاب، دفتر «ما هیچ، ما نگاه»، شعر «وقت لطیف شن».

نواندیشان دینی برجسته، افرادی نظیر مهدی بازرگان، علی شریعتی، عبدالکریم سروش و مجتهد شبستری پرداخته؛ هم به تبیین کارهای روشنفکران معاصر ایرانی همت گمارده؛ هم به عنوان عضوی از خانواده نواندیشی دینی متاخر، به سر وقت مسائلی چون حجاب، ارتداد، مباحثه، سنگسار، ازدواج عرفی، ذات دین، روایات و قرآن، الاهیات تنزیه‌ی، پسا-سکولاریسم، ... رفته و تلقی خود از این مقولات را روایت کرده ام.

«رد آبی روایت: جستارهایی در نواندیشی دینی» که بیست و یکمین فرزند معنوی ام بحساب می آید و در آخرین سال سده کنونی شمسی سر برآورده، از پی آثار یاد شده در می رسد و متضمن جستارهای متعددی در قلمروی نواندیشی دینی است؛ عموم این مکتوبات طی سالیان اخیر منتشر شده اند. در فصل اول، در ادامه مباحثی که طی سالیان اخیر در باب «طرحواره ای از عرفان مدرن» و حدود و ثغور سلوک معنوی به روایت خویش در آثاری چون «فلسفه لاجوردی سپهری» و «آبی دریای بیکران» آورده ام، از «نجوای سالک مدرن»، «سراب باخودی، سودای بی خودی» و «از پشت بلوغ» سراغ گرفته ام. در همین راستا، مصاحبه انتقادی «امکان امر عرفانی در روزگار زوال رازورزی» در فصل دوم گنجانده شده است. افزون بر این، چنانکه افتد و دانید، بیش از هشت ماه است که معضل کرونا گریبانگیر کثیری از ساکنان کره خاکی شده است؛ مشکله و بلیه ای که صورت و سبک زندگی انسانهای پیرامونی را سخت تحت تاثیر قرار داده است. از دیرباز، چنین حوادثی هر از گاهی در عالم انسانی سر بر می آورد؛ آنچه ذیل «مسئله شرور» فهمیده و صورتبندی می شود. با عنایت به زمینه و زمانه ای که در آن می زییم و کرونایی که ما را در چنبره خود گرفتار کرده، جستارهای چندی از فصل اول و دوم کتاب به این امر اختصاص یافته: مقالات «الاهیات سینوی،

طنز الاهیاتی و مسئله شر، «طنز الاهیاتی و اعتراض الاهیاتی» و مصاحبه های «می شود به سراغ "خدا" رفت»، «بحران کرونا، فلسفه اسلامی و مسئله شر» و «بگو ماهی ها حوضشان بی آب است: کفر کرونا و دعای دینداران». در این جستارها، از سویی کوشیده ام از آموزه های الاهیات سینوی، الاهیاتی که نسبت وثیقی با آراء فلسفی ابن سینا، فیلسوف مشائی نامبردار دارد، جهت بدست دادن پاسخ مقنعی به مسئله شرّ به روایت خویش مدد بگیرم؛ قرائتی که در قیاس با دیگر مواجهه های فیلسوفان و حکیمان مسلمان، از جمله «حکمت صدرایی» به نزد من گیر و گرفت کمتری دارد و از اینرو برگرفته است. در این میان، مسئله علم و قدرت خداوند و چند و چون دعا کردن و اجابت شدن آن نیز به بحث گذاشته شده است. از سوی دیگر، با وام کردن و برساختن مفهوم «طنز الاهیاتی» و واکاوی ربط و نسبت آن با مفهوم «اعتراض الاهیاتی»، سویه های روانشناختی و اگزستانسلیل مسئله شرّ به روایت نگارنده بر رسیده شده؛ امری که در ادبیات نواندیشی دینی معاصر، جایش کم و بیش خالی بوده است.^۱

«آیتی بهتر از این میخواهید؟» ناظر به حدود و ثغور نحوه های زیست دینی در ایران معاصر است. در این مقاله، با پیش چشم داشتن تلاش های نواندیشی دینی متاخر، از جمله تفکیک میان «دین» و «معرفت دینی» به نزد عبدالکریم سروش و «اسلام ۱»، «اسلام ۲» و «اسلام ۳» از منظر مصطفی ملکیان؛ با وام کردن مفهوم

^۱ در سخنرانی «طنز الاهیاتی و اعتراض الاهیاتی» که چندی پیش در حلقه مجازی «دیدگاه نو» برگزار شد؛ زمینه ی پرداختن به این مبحث از منظر خویش را به تفصیل توضیح دادم. برای شنیدن فایل صوتی این

نحوه زیست» از فلسفه ویتگنشتاین متأخر، همچنین تفکیک میان «تشریح» و «تدین»، تکثر و تنوع سبک های زندگی دینی در روزگار کنونی به بحث گذاشته شده است.

علاوه بر این، چنانکه در مقدمه «وقت لطیف شن» آوردم، از سال نود شمسی که از قضای روزگار، ساکن این سوی کره خاکی شدم و کار و بار و درس و مشق خود را در دپارتمان «مطالعات تاریخی» دانشگاه تورنتو آغاز کردم، مجالی یافتم برای مراجعه مجدد به متن مقدس مسلمانان و تامل کردن در آیات متعدد و در مطالعه گرفتن تفاسیری چند. ماحصل این تاملات را در قالب جلسات ده گانه «سیری در سپهر قرآن» طرح کردم. چندی بعد، صورت منقح این درسگفتار منتشر شد و پیش چشم علاقه مندان قرار گرفت. در این جلسات، با پیش کشیدن و مد نظر قرار دادن آیات مکی قرآن، بدون اینکه دچار خطای «زمان پریشی»^۱ شوم؛ به تعبیر والتر بنیامین، کوشیدم از امکانات متن مقدس استفاده کنم و قرائتی اگزستانسیل از آن بدست دهم؛ روایتی که مولفه هایی چون «تنهایی»، «مرگ»، «معنای زندگی»، «اضطراب وجودی»... در آن دست بالا را دارد و با قرائت رفرمیستی از متن مقدس سازوار است. همانطور که هانا آرنه با عنایت به کارهای بنیامین در «انسانهای عصر ظلمانی» آورده، اندیشیدن شاعرانه و خلاقانه، متضمن برگرفتن و استفاده کردن از امکانات سنت در روزگار کنونی است؛ که اینگونه می توان به نحو رهگشا و روشمندی گذشته را به آینده پیوند زد و روایت کرد؛ درغیر اینصورت یا باید به تکرار صرف سنت پس پشت پرداخت یا از در انکار در آمد و رقم بطلان بر آن کشید؛ اموری که سترون اند و راهی به جایی نمی برند. بر همین سیاق، مواجهه من با قرآن طی یک دهه اخیر،

^۱ anachronism

روزگاری که خود را ساکن دنیای راز زدایی شده یافته ام از این قرار بوده؛ مواجهه ای که در سنت نواندیشی دینی متاخر مسبوق به سابقه است و نواندیشان دینی ای چون نصر حامد ابوزید و محمد مجتهد شبستری اینگونه به سر وقت قرآن رفته و روایت خود را با مخاطبان در میان نهاده اند.^۱ «مضامین اخلاقی و اگزستانسیل قرآن» از پی «سیری در سپهر قرآن» در می رسد و متضمن تکمله روایت اگزستانسیل و اخلاقی من از آیات قرآن با محوریت آیات مکی است.^۲ این جستار بلند، صورت منقح و ویراسته درسگفتار هفت گانه ای است که در ماه رمضان سال جاری، در جمع پاره ای از دوستان همدل در تورنتو برگزار شد.

افزون بر، «سویه های معنوی و اگزستانسیل حادثه کربلا» و «رفرم دینی و فرایند دموکراتیزاسیون» دو جستاری است که چند سال قبل منتشر شد. «سه نکته در باب نواندیشی دینی و مسئله زنان» نیز، صورت منقح گفتگویی است ناظر به کارنامه نواندیشی دینی متاخر و مسئله زنان. هر سه جستار، با دلمشغولی های نگارنده در حوزه نواندیشی دینی تناسب تام دارند؛ از اینرو در این مجموعه گنجانده شده اند.

پس از فصول اول و دوم، نوبت به بخش «ضمایم» می رسد. طی سالیان اخیر، آثار متعددی توسط برخی از پژوهشگران محترم، از سر لطف و عنایت، درباره مباحثی که طی ده سال اخیر در قالب نوشتار و گفتار از من منتشر شده، نوشته شده است. فارغ

^۱ برای آشنایی با قرآن پژوهی نصر حامد ابوزید و ربط و نسبت آن با کارهای محمد مجتهد شبستری، به عنوان نمونه نگاه کنید به مقاله سید جواد رفیعی، «قرآن و امکان های گشوده: روایتی از پروژه فکری نصر حامد ابوزید»، منتشر شده در سایت «زیتون»

<https://www.zeitoons.com/۸۰۱۴۱>

^۲ از گفتگوهای مبسوط با دوستان همدل در «حلقه خوانش متون مقدس» در تورنتو طی پنج سال اخیر، در عمق بخشیدن به تاملات قرآنی خود بهره های فراوان برده ام. از این بابت از ایشان سپاسگزارم.

از جستارهای انتقادی متعددی که درباره مباحث و مقالاتم درباره «حجاب» و اثر «حجاب در ترازو» منتشر شده، مقالاتی را که بنا دارم به نحوی جداگانه در مجموعه ای به دست انتشار سپارم؛ به پیشنهاد برخی از دوستان همدل و ویراستار محترم، برخی از این آثار نیکو، در این بخش از کتاب گنجانده شده است.

هادی طباطبایی، دوسال پیش، اثر محققانه «حدیث نواندیشان دینی: یک نسل پس از عبدالکریم سروش» را منتشر کرد و یک فصل از آنرا به شرح آراء نگارنده و طرح برخی ملاحظات انتقادی اختصاص داد. ایشان طی سالیان اخیر، مقالات هشت گانه «من خدایی تازه می خواهم»، «خشم و راههایی برای درمان»، «با دباغ بر سر سفره سهراب»، «فیلم دیدن با سروش دباغ»، «رومینا- داس و ضرورت یک گذار»، «قدم در طریقت تفسیر»، «سروش دباغ؛ تعالیم اخلاقی و اگزستانس عاشورا برای امروز ما»، «سروش دباغ؛ رفع تبعیض از طایفه نسوان» و «مفاهیم دباغ به چه کار ما می آید؟» را ناظر به آثار من منتشر کرده است. افزون بر این، حسین پورفرج، طی سالیان اخیر، جستارهای «نقبی بر طرح واره سروش دباغ از عرفان مدرن»، «مخاطب تنهای بادهای جهان»، «عبارتی که به بیلاق ذهن وارد شد»، «ایمان آباد؛ تحلیلی بر مبنای اصناف ایمان ورزی سروش دباغ»، «از شرّ شناسی بیوه زنان تا فیلسوفان»، «سروش دباغ و چشم روشنی های پساسکولاریسم و پسااسلام گرایی»، «ازدواج عرفی؛ اما و هزار اما» را به دست انتشار سپرده است. «عرفان صدرایی و عرفان مدرن» و «طنز الاهیاتی و سینمای ایرانی»، به قلم احسان ابراهیمی نگاشته شده است. «مواظب تبخیر خواب ها» و «صمیمیت حزن» به قلم مهرداد مهرجو و «واکاوی مفهوم زمان در "حریم علفهای قربت"» توسط بهرام انجم روز به رشته تحریر در آمده اند. از

تمام پژوهشگران یادشده عزیز که عنایتی به مکتوباتم داشته و جستارهای خویش را جهت انتشار در این مجموعه در اختیارم نهادند، صمیمانه سپاسگزارم.

ناگفته نگذارم که در میان جستارهای این کتاب، « مضامین اخلاقی و اگزیستانسیل قرآن »، « نجوای سالک مدرن »، « الاهیات سینوی، طنز الهیاتی و معضل شر »، « طنز الهیاتی و اعتراض الهیاتی »، « بحران کرونا، فلسفه اسلامی و مسئله شر » و « آیتی بهتر از این می خواهید؟ » پیشتر در سایت « دین آنلاین » منتشر شده اند. « می شود به سراغ "خدا" رفت » و « سراب باخودی، سودای بی خودی » در سایت « زیتون »، « از پشت بلوغ » در ماهنامه « وزن دنیا »، « سویه های معنوی و اگزیستانسیل حادثه کربلا » در سایت « جماران » و « بگو ماهی ها حوضشان بی آب است » در روزنامه « اعتماد » انتشار یافته اند. همچنین « فرم دینی و فرایند دموکراتیزاسیون » در نشریه « میهن »، « امکان امر عرفانی در روزگار زوال رازورزی » در فصلنامه « نگاه آفتاب »، « سه نکته در باب نواندیشی دینی و مسئله زنان » در فصلنامه « نقد دینی » و « رنگ ها و سبک ها در آینده دینداری » در فصلنامه « بهار جاویدان » سر برآورده اند. عموم جستارهای بخش « ضمایم » نیز پیش از این در دو سایت « دین آنلاین » و « زیتون » منتشر شده اند.

تمام مطالب فوق برای انتشار در این مجموعه، مجدداً بازخوانی و ویرایش شده اند. اگر نبود لطف ویراستاران محترم، احسان ابراهیمی و هادی طباطبایی، این مجموعه بسامان و نهایی نمی شد؛ از این بابت از ایشان تشکر می کنم. همچنین، ممنونم از سپهر زارع، مدیر فرهنگ دوست نشر «سهروردی» برای انتشار این اثر. امیدوارم «رَدّ آبی روایت» که در زمره آثار سنخ چهارم نگارنده است و از دلمشغولی ها و تاملات و تتبعاتم طی سالیان اخیر پرده بر می گیرد، به کار مخاطبانی که دل مشغول و علاقه

مند به مباحث نواندیشی دینی هستند، بیاید و « حزن پریشان واقعیت » و « مسیر نبض عناصر » و « شن های ترنم » را به ایشان نشان دهد و « شمش اشراق » و مهربانی را به سمت شان بکوچاند.^۱

سروش دباغ

تورنتو، مهرماه ۹۹

^۱فصل های دوم و سوم این کتاب در جلد دوم منتشر می شود